

Geen vertrouwen meer?

Paul Dekker & Tom van der Meer

Vertrouwen en vooral het gebrek aan vertrouwen zijn in Nederland de afgelopen jaren belangrijke onderwerpen geworden, in de media, op straat en ook in de populairwetenschappelijke literatuur. Alom zou het gevoel heersen dat je tegenwoordig niet meer weet wie je nog kunt vertrouwen. Bevolkingsgroepen zouden elkaar met steeds meer wantrouwen bejegenen en tussen burgers en politiek zou er een diepe vertrouwenskloof bestaan. Dan is daar nu ook nog financieel-economische rampspoed bijgekomen, die in meer dan een opzicht een vertrouwenscrisis kan worden genoemd. Onbetrouwbaar gedrag van banken en hypotheekverstrekkers, overdreven financieel zelfvertrouwen van hun klanten, budgettaire onbetrouwbare regeringen en naïef vertrouwen van hun partners, en voortdurend gebrek aan vertrouwen in valuta en de kredietwaardigheid van bedrijven en consumenten. Daar komen in het oude Europa ook nog sombere beschouwingen bij over gebrek aan vertrouwen in de toekomst.

Het is dan ook niet vreemd dat de afgelopen jaren ‘herstel van vertrouwen’ zo centraal is komen te staan in de politiek. Het was het adagium van het eerste kabinet-Balkenende na de moord op Fortuyn in 2002 en het is in 2011 het doel van de garantiestellingen van honderden miljarden euro’s ter bezwering van de financiële crisis in Europa.

In dit hoofdstuk gaan we in op ontwikkelingen van twee soorten vertrouwen in Nederland: algemeen sociaal vertrouwen (het idee dat de meeste mensen te vertrouwen zijn) en institutioneel vertrouwen (vertrouwen in maatschappelijke instellingen en voorzieningen). Na een korte beschouwing over deze soorten vertrouwen gaan we na hoe ze zich sinds het begin van de jaren tachtig van de vorige eeuw hebben ontwikkeld. Is er sprake geweest van een zorgwekkende daling van vertrouwen in Nederland? Daarna gaan we met actuele cijfers verder in op de onderlinge relaties tussen verschillende soorten vertrouwen en op de verschillen in vertrouwen tussen individuen.

Sociaal en institutioneel vertrouwen

‘Vertrouwen’ werd in de jaren negentig vanuit verschillende invalshoeken een populair onderwerp in de sociale wetenschappen. Wederzijds vertrouwen van burgers werd een centraal element van het ‘sociale kapitaal’ van een samenleving, dat wil zeggen van het vermogen van een maatschappij om vrijwillige samenwerking en gecoördineerde actie tot stand te brengen. Er werd aannemelijk gemaakt dat er meer welvaart was als wederzijds vertrouwen niet beperkt blijft tot de eigen familie, maar ook het uitgangspunt is in het maatschappelijk verkeer tussen burgers die elkaar niet persoonlijk kennen. Dit algemenere sociale vertrouwen had ook positieve politieke en bestuurlijke effecten.

In de jaren negentig groeide internationaal ook de aandacht voor politiek vertrouwen, soms opgevat als vertrouwen in politieke instituties en soms wat algemener opgevat als positieve houdingen tegenover politiek en politici. De toenemende interesse werd vooral ingegeven door aanwijzingen voor een toenemend wantrouwen en cynisme van de bevolking in de Verenigde Staten en andere westerse landen jegens de politieke instellingen en de politieke elites. Daarnaast bleek gebrek aan vertrouwen in autoriteiten en instituties een grote belemmering te zijn voor de ontwikkeling van de nieuwe democratieën in Centraal- en Oost-Europa na de omwentelingen van 1989.

Zo werd vanuit verschillende problemen en in verschillende perspectieven aandacht gevraagd voor vertrouwen als een belangrijke culturele bron van welzijn, welvaart en democratie. Er is in de afgelopen jaren veel onderzoek naar gedaan onder de noemer van ‘sociaal kapitaal’. Een centrale veronderstelling is dan dat wederzijds vertrouwen van burgers niet slechts wijst op een aangenamer sociaal-cultureel klimaat, maar tastbare economische, sociale en politieke opbrengsten heeft. Economisch is het argument dat mensen met wederzijds vertrouwen sneller tot transacties komen en dat deze transacties soepeler verlopen. Door het vertrouwen hoeft immers minder te worden gescreend en gecontroleerd, minder schriftelijk te worden vastgelegd en minder geld aan advocaten te worden besteed.

Een verwante overweging op sociaal en politiek terrein is dat vertrouwen collectieve actie stimuleert. Mensen leveren hun vrijwillige bijdrage zolang zij erop kunnen vertrouwen dat anderen daar geen misbruik van maken als freeriders. Naarmate er meer vertrouwen is, zullen burgers gemakkelijker in staat zijn om gemeenschappelijke problemen op te lossen en dat zonder een beroep te hoeven doen op de overheid met haar controle- en sanctiemogelijkheden. Sociaal vertrouwen kan bovendien de

politieke participatie bevorderen doordat het angst voor negatieve gevolgen wegneemt. De meeste mensen zullen zich pas willen gaan bemoeien met controversiële politieke kwesties als ze niet hoeven te vrezen dat ze daar in het maatschappelijk verkeer voor gaan boeten.

Over de relatie tussen sociaal en institutioneel of politiek vertrouwen wordt verschillend gedacht. Enerzijds kun je vermoeden dat de verschillende soorten vertrouwen vaak samengaan. Dat kan zijn omdat positieve of negatieve ervaringen met de betrouwbaarheid van medeburgers worden gegeneraliseerd naar politici en andere mensen die de instituties bevolken. Of, omgekeerd, omdat het vertrouwen in instituties het vertrouwen in andere mensen stimuleert (het is gemakkelijker om andere mensen te vertrouwen als je ervan kan uitgaan dat je sociale zekerheid is gegarandeerd en bedriegers worden gepakt en bestraft). Ook kan een in persoonlijke kenmerken verankerde geneigdheid tot vertrouwen zich op allerlei terreinen manifesteren.

Anderzijds is er ook wel wat te zeggen voor negatieve relaties tussen de verschillende soorten vertrouwen omdat ze elkaar kunnen compenseren. Je vertrouwt op de overheid omdat je van je burens niets hebt te verwachten; je vertrouwt belangenorganisaties en media in de strijd tegen een onbetrouwbare overheid. We gaan later op deze relaties in. Laten we eerst eens preciezer kijken wat onder vertrouwen wordt verstaan en hoe we het in enquêtes meten.

Wat is vertrouwen en hoe meten we het?

Vertrouwen heeft in het dagelijkse spraakgebruik heel verschillende betekenissen. Het kan gaan om berekenbaarheid of voorspelbaarheid: je mag erop vertrouwen dat morgen de zon opgaat en dat een nieuwe fiets met een slecht slot snel wordt gestolen; om veronderstelde betrouwbaarheid en eerlijkheid: je mag erop vertrouwen dat iemand zijn afspraken nakomt, je niet bedriegt; en om geloof in de vermogens en goede bedoelingen van een ander: je vertrouwen in iemand stellen. Uit het feit dat je iemand kunt vertrouwen omdat hij voorspelbaar slecht zal handelen of juist omdat je zijn concrete gedrag niet kunt voorspellen, maar reden hebt om te geloven in zijn goede wil en vaardigheden, laat zien dat de betekenissen van vertrouwen zeer divers zijn.

Dat geldt niet alleen in het dagelijkse leven, maar ook voor het gebruik van het woord vertrouwen in de sociaalwetenschappelijke literatuur. Vertrouwen is voor sommige auteurs gebaseerd op een rationele afweging van risico's en op redelijke verwachtingen van de rationaliteit van de vertrouwde partij. Dat is volgens anderen nu net niet het geval. Als

betrouwbaar handelen redelijk is te voorspellen of in het belang van de ander is, dan is er geen sprake van vertrouwen maar van berekening. Het zou bij vertrouwen juist gaan om iets irrationeels of om iets moreels (het is goed om vertrouwen te schenken).

Naast het vertrouwen in personen, instanties in de eigen omgeving en in de vagere en abstractere instituties, is er eventueel ook nog een vertrouwen zonder object te onderscheiden: vertrouwen in de toekomst, vertrouwen dat 'het wel goed komt', et cetera. Het is een persoonlijke instelling, waarschijnlijk samenhangend met of voortvloeiend uit zelfvertrouwen en niet iets wat wordt berekend of geschonken, laat staan dat dit gebeurt in het perspectief van de behartiging van specifieke belangen. Kortom, het begrip vertrouwen is alles behalve evident. In het dagelijkse taalgebruik en in de wetenschappelijke literatuur worden er heel verschillende dingen onder verstaan.

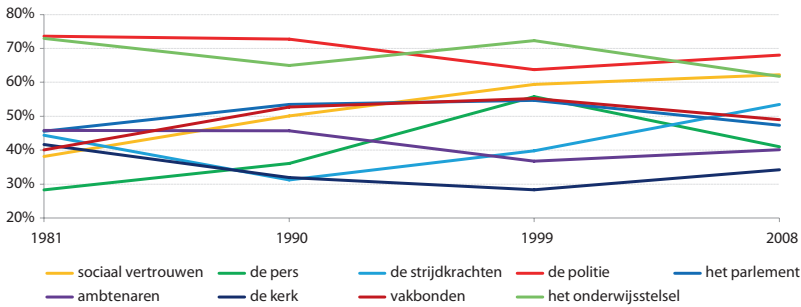
Hoe meten we vertrouwen in het Europees Waardenonderzoek (EVS)? Naar sociaal vertrouwen wordt geïnformeerd met een vraag die is ontleend aan een Amerikaans onderzoek in de jaren vijftig. De vraag luidt: 'Vindt u dat in het algemeen de meeste mensen wel te vertrouwen zijn of vindt u dat men niet voorzichtig genoeg kan zijn in de omgang met andere mensen?', met als antwoordmogelijkheden 'wel te vertrouwen', 'men kan niet voorzichtig genoeg zijn'. Het antwoord 'wel te vertrouwen' geldt als aanwijzing voor sociaal vertrouwen.

Naar institutioneel vertrouwen wordt gevraagd met behulp van een kaart waarop een aantal (soorten) organisaties staat: 'Wilt u mij voor elk van de instellingen op deze kaart vertellen of u er heel veel, tamelijk veel, niet zo veel of helemaal geen vertrouwen in heeft?' met de geïmpliceerde antwoordmogelijkheden. Er wordt niet toegelicht wat met vertrouwen wordt bedoeld en in ander onderzoek blijken respondenten er verschillende dingen onder te verstaan. Sommigen gaan af op de veronderstelde geloofwaardigheid en integriteit, anderen op de verwachte competenties om problemen op te lossen of de waarschijnlijkheid dat ze het beste met je voorhebben, en velen op een moeilijk te omschrijven algemene indruk. Ook kunnen veel mensen sommige instituties, bijvoorbeeld de regering en parlement, niet goed uit elkaar houden.

Ontwikkelingen

Hoe hebben de verschillende soorten vertrouwen zich volgens de EVS-enquêtes in Nederland ontwikkeld? In figuur 16.1 is de ontwikkeling van sociaal vertrouwen en het vertrouwen in enkele instituties te volgen. Er komt geen algemeen beeld van stijgend of dalend vertrouwen uit. Som-

Figuur 16.1. Sociaal vertrouwen en vertrouwen in acht instituties¹ 1981-2008

mige instituties vertonen betrekkelijk weinig verandering, zoals het op hoog niveau enigszins dalende vertrouwen in de politie en het onderwijsstelsel, andere vertonen juist grote veranderingen. Zo is de stijging van sociaal vertrouwen van 38% in 1981 naar 62% in 2008 fors. Ook de sprong van vertrouwen in de pers van 36% in 1990 naar 56% in 1999 en weer terug naar 41% in 2008 is opmerkelijk.

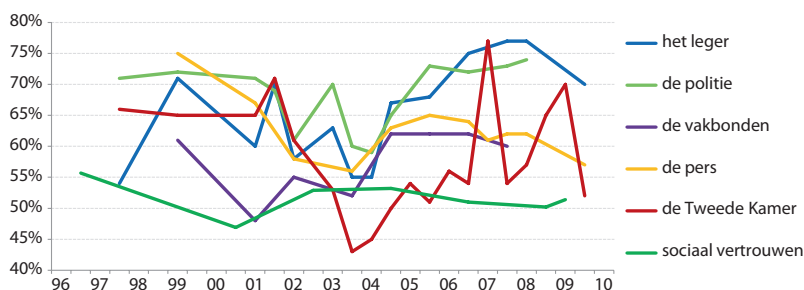
Deze opmerkelijke veranderingen geven aanleiding om een blik te werpen op metingen in ander onderzoek. Er is geen alternatief onderzoek voor de hele door EVS bestreken periode, maar er zijn wel onderzoeken die een kortere periode dekken en dat vaak met frequentere metingen. In figuur 16.2 presenteren we gegevens uit twee andere onderzoeken: sociaal vertrouwen in het (in principe tweejaarlijkse) 'Culturele veranderingen in Nederland' en institutioneel vertrouwen uit de (halfjaarlijkse) Eurobarometer. De schaal is hetzelfde als in figuur 16.1, maar de vraag naar vertrouwen in instituties verschilt wel.

Figuur 16.2 levert op het eerste gezicht een chaotischer beeld van de ontwikkelingen in vertrouwen dan figuur 16.1, maar bij nader inzien zijn de fluctuaties niet willekeurig.

Politiek vertrouwen

Dat valt in ieder geval aannemelijk te maken voor de fikse veranderingen bij het vertrouwen in het parlement, waar in de periode 1997-2009 tussen de 43% en 77% geneigd is 'eerder wel vertrouwen' aan te schenken. Een eerste hoogtepunt vertoont deze lijn eind 2001, na de aanslagen van 9/11. Ook elders in de westerse wereld wordt dan een stijging van vertrouwen

Figuur 16.2. Sociaal en institutioneel vertrouwen², 1996-2009

in de overheid gemeten, die begrijpelijk is als ‘rally round the flag’ (een reactie van patriottisme op externe dreigingen). Er treedt vervolgens overal weer vrij snel een daling op naar het oude niveau. In Nederland zet de daling zich echter voort onder invloed van het optreden van Fortuyn en zijn politieke erfgenamen. De bestaande onvrede werd gemobiliseerd en vervolgens daalde het vertrouwen verder door geruzie in het nieuwe kabinet en waarschijnlijk ook min of meer autonoom door het uitvergrooten van onvrede in de media. Vanaf 2004 krabbelt het vertrouwen weer wat op, maar het blijft wel lager dan voor 2002.

De uitschieter begin 2007 heeft waarschijnlijk alles te maken met het feit dat de enquête plaatsvond met het aantreden van het vierde kabinet-Balkenende. Dat was toen vol goede moed in een economisch gunstige tijd van start gegaan met honderd dagen luisteren naar de samenleving. De positieve stemming beklifde niet, maar het daadkrachtig optreden van het kabinet en zijn minister van Financiën in de bankencrisis leverde eind 2008 wel een nieuwe top in de grafiek op. Eind 2009 is het niveau weer aanzienlijk lager.

Afgaande op de kwartaalmetingen van het Continue Onderzoek Burgerperspectieven van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) treedt in het voorjaar van 2010 een daling op, waarschijnlijk veroorzaakt door politiek geruzie en de kabinetscrisis, en in de herfst weer een stijging, waarschijnlijk door het optreden van een nieuw kabinet met een ‘kracht-dadige’ uitstraling. Die stijging zet zich in de eerste maanden van 2011 nog door.

Politiek vertrouwen is dus alles behalve stabiel. Het volgt niet slechts rustige trends ten gevolge van demografische en culturele veranderingen, maar is gevoelig voor incidenten. Dat geldt ook voor andere soorten institutioneel vertrouwen. In de ontwikkeling van vertrouwen van de rechtspraak laten rechterlijke dwalingen hun sporen na. Srebrenica leidde

tot een daling van vertrouwen in de krijgsmacht. Het vertrouwen in 'grote ondernemingen' toonde in 2009 grote schommelingen parallel aan de berichtgeving over de bankencrisis.

Al deze veranderingen onderstrepen dat enquêtecijfers over institutioneel vertrouwen niet lichtvaardig moeten worden opgevat als metingen die representatief zijn voor een langere periode. De verleiding om dat wel te doen is groot bij de EVS, die om de negen jaar plaatsvindt, maar zonder kennis van de omstandigheden gedurende de enquêteperiode is dat zeer gewaagd. Een maand eerder of later hadden de uitslagen wel eens heel anders kunnen zijn.

Nu zal sociaal vertrouwen wat minder gevoelig zijn voor incidenten en de betreffende lijnen in figuur 16.1 en 16.2 vertonen inderdaad minder fluctuaties. Vreemd is wel dat de EVS-cijfers wijzen op een substantiële stijging tussen 1990 en 1999 en de CV-cijfers op een vergelijkbare daling tussen 1996 en 2000. Dat verdient nader onderzoek. In de nieuwe eeuw vertonen beide enquêtes echter weinig verandering en dat spoort met de bevindingen van enquêtes van de European Social Survey (ESS). Verschillende bronnen wijzen dus op een stabiel sociaal vertrouwen in ons land in het afgelopen decennium. Die bronnen laten overigens ook zien dat Nederland met de Noordse landen een hoog niveau van sociaal vertrouwen deelt, hoger dan in onze buurlanden en veel hoger dan in Zuid- en Centraal- en Oost-Europese landen.

Generaties?

De EVS-cijferreeksen in figuur 16.1 zijn niet samen te vatten in één of enkele algemene vertrouwensmetingen. Daarom kijken we naar drie afzonderlijke soorten: het sociale vertrouwen, het vertrouwen in de pers en het vertrouwen in het parlement. De keuze voor sociaal vertrouwen ligt voor de hand en die voor vertrouwen in het parlement als enige politieke institutie ook. De overige instituties maken ofwel deel uit van de overheid (krijgsmacht, politie, ambtenaren en toch ook het onderwijsstelsel) en zitten daarmee tegen de politiek aan. Of ze spreken bij voorbaat een bepaald segment van de bevolking aan: werknemers bij vakbonden en kerkvolk bij 'de' kerk. De pers is de meest neutrale maatschappelijke institutie, maar kan niet worden gezien als representant van alle maatschappelijke instituties.

In hoeverre volgen generaties dezelfde ontwikkelingen of kunnen ontwikkelingen worden verklaard uit het feit dat oude generaties plaatsmaken voor jongere? In tabel 16.1 bekijken we de ontwikkeling in vertrouwen voor de verschillende geboortecohorten.

Tabel 16.1. Drie soorten vertrouwen in geboortecohorten

	Sociaal vertrouwen %				Vertrouwen in de pers %				Vertrouwen in het parlement %			
	1981	1990	1999	2008	1981	1990	1999	2008	1981	1990	1999	2008
Allen	38	50	59	62	29	36	56	41	46	54	55	47
1909 en daarvoor	28	.	.	.	26	.	.	.	62	.	.	.
1910-1919	31	32	.	.	29	13	.	.	43	54	.	.
1920-1929	36	45	39	54	32	31	46	31	48	58	49	39
1930-1939	30	40	55	53	23	37	52	36	50	49	44	48
1940-1949	44	52	61	59	26	35	53	32	44	50	51	45
1950-1959	44	55	65	65	29	40	54	44	38	55	54	41
1960-1969	45	58	61	67	33	44	62	44	44	56	58	48
1970-1979	.	62	67	63	.	40	64	43	.	61	63	51
1980 en daarna	.	.	.	64	.	.	.	45	.	.	.	54

. = geen betrouwbare gegevens (minder dan 60 ondervraagden)

Vroegere generaties hebben duidelijk minder sociaal vertrouwen dan latere. Afgezien van de (slechts kort gemeten) 1910-1919-generatie veranderen ze echter ook in de tijd. Generatiewisseling lijkt echter toch wel wat te hebben bijgedragen aan de stijging van sociaal vertrouwen in ons land, al is het zeker niet het enige en waarschijnlijk ook niet het belangrijkste veranderingsmechanisme geweest. Bij de beide soorten institutioneel vertrouwen scoren de vroegere generaties gemiddeld ook wel iets lager dan de latere. Hier valt echter toch op dat veel geboortecohorten dezelfde veranderingen laten zien, met name een stijging van vertrouwen in de pers in de jaren negentig en een daling van vertrouwen in de pers en het parlement in het decennium daarna. Dat geeft steun aan het idee dat gebeurtenissen ('periode-effecten') van het grootste belang zijn om veranderingen in institutioneel vertrouwen te verklaren.

Wat zou er voor sociaal vertrouwen schuil kunnen gaan achter de cohortverschillen? Gezien de gemiddelde toename van sociaal vertrouwen naarmate het cohort jonger is, is opleidingsniveau een aannemelijke verklaring. Mensen met een hoger opleidingsniveau hebben gemiddeld meer vertrouwen (zie verderop) en het gemiddelde opleidingsniveau is gestegen. Het gemiddelde opleidingsniveau is bij uitstek een cohortkenmerk: na afsluiting van de reguliere school- en studietijd ligt het voor de meeste mensen wel vast.

Een statistische analyse laat zien dat de cohortverschillen sterk afnemen als rekening wordt gehouden met verschillen in opleidingsniveau (en ondervragingsjaar). Het behoren tot een ouder cohort blijft er echter voor zorgen dat deze mensen minder sociaal vertrouwen hebben. We moeten hier in het midden laten of dat komt door bepaalde generationele ervaringen (crisis, oorlog) of door de hogere leeftijd waarop mensen uit de vroegere generaties zijn ondervraagd (een hogere leeftijd waarop men zich meer kwetsbaar voelt en daardoor wellicht meer geneigd is in te stemmen met het alternatief voor sociaal vertrouwen ‘men kan niet voorzichtig genoeg zijn in de omgang met mensen’). Hoe dat ook zij, als het om sociaal vertrouwen gaat zijn de verschillen tussen geboortecohorten in hoge mate te herleiden tot verschillen in opleidingsniveau.

Dezelfde analyses uitgevoerd voor institutioneel vertrouwen, laten geringere verschillen tussen cohorten zien. Als rekening wordt gehouden met het ondervragingsjaar en opleidingsverschillen is het cohort waartoe iemand behoort van geen enkel belang meer voor zijn of haar vertrouwen in de pers. De oudste cohorten hebben dan wel iets meer vertrouwen in het parlement.

Relaties van vertrouwen

Hoe staat het met de relaties tussen verschillende soorten vertrouwen en waarin verschillen mensen met en zonder vertrouwen? We zullen deze vragen beantwoorden op basis van de EVS-gegevens uit 2008. Kijken we allereerst naar de relaties tussen de verschillende soorten vertrouwen. Hierover formuleerden we in de inleiding al tegengestelde verwachtingen. Zijn mensen over de hele linie geneigd tot meer of minder vertrouwen of is er eerder sprake van compensatie: vertrouwen mensen de politiek omdat die de onbetrouwbare medeburgers in de hand kan houden, en vertrouwen ze de pers om toezicht te houden op onbetrouwbare politici? Waarschijnlijk zijn er wel mensen die zich laten leiden door dergelijke argumenten, maar overheersend zijn toch de positieve relaties tussen de verschillende soorten vertrouwen. Wie geneigd is andere mensen te

vertrouwen heeft vaker ook veel vertrouwen in de pers (48%) en in het parlement (53%) dan wie andere mensen niet vertrouwt (32% vertrouwen in de pers en 38% in het parlement). Wie vertrouwen heeft in de pers heeft ook vaker vertrouwen in het parlement (60%) dan wie geen vertrouwen heeft in de pers (39%). Zoals eerder al aangegeven zijn de relaties tussen vertrouwen in verschillende instituties echter ook weer niet zo sterk dat de metingen zich laten samenvatten in één schaal van institutioneel vertrouwen.

Opleidingsniveau, verenigingslidmaatschap en vrijwilligerswerk

Wat zijn achtergronden en gevolgen van vertrouwen? Die vraag kunnen we hier niet uitputtend gaan beantwoorden. We beperken ons in tabel 16.2 tot vier indelingen van de bevolking, die verwijzen naar wat in de literatuur vaak als oorzaak en/of gevolg van vertrouwen aan de orde komt. Als oorzaak wordt vaak iemands opleidingsniveau genoemd. Dit blijkt voor een breed scala sociale en politieke houdingen keer op keer het meest onderscheidende ‘harde’ kenmerk in de Nederlandse samenleving. In tabel 16.2 verschillen lager- en hogeropgeleiden vooral qua sociaal vertrouwen. Ongeveer de helft van de lageropgeleiden geeft blijk van sociaal vertrouwen, tegenover driekwart van de hogeropgeleiden. Hier zijn verschillende verklaringen voor. Een rol kan spelen dat hogeropgeleiden gemiddeld gunstiger ervaringen hebben opgedaan met ‘andere mensen’, maar ook dat ze zich door een hoger inkomen meer vertrouwen kunnen permitteren of dat ze vanuit een groter zelfvertrouwen meer vertrouwen kunnen geven.

Het onderscheid tussen leden en niet-leden van verenigingen en van vrijwilligers en niet-vrijwilligers is ingegeven door het onderzoek naar sociaal kapitaal van de afgelopen jaren. Volgens de theorie zouden verenigingsleven en vrijwilligerswerk sterk bijdragen aan wederzijds vertrouwen tussen burgers en zou wederzijds vertrouwen deze vormen van vrijwillige samenwerking verder versterken. Los van de vraag wie in de theorie de kip is en wat het ei: bijzonder groot zijn in tabel 16.2 de verschillen in sociaal vertrouwen niet. Bij het vertrouwen in de instituties zijn de verschillen nog kleiner.

Demonstranten

Het onderscheid tussen demonstranten en niet-demonstranten hebben we opgenomen met het oog op het vertrouwen in het parlement. Het gaat om een politieke activiteit die traditioneel met protest wordt geassocieerd. Dat rechtvaardigt de veronderstelling dat demonstranten minder vertrouwen in het parlement zullen hebben dan mensen die demonstraties

Tabel 16.2. Drie soorten vertrouwen in diverse bevolkingsgroepen in 2008

	Sociaal vertrouwen %	Vertrouwen in de pers %	Vertrouwen in het parlement %
Lageropgeleiden (25%)	47	34	40
Mensen op middenniveau (34%)	58	38	45
Hogeropgeleiden (41%)	76	48	54
Niet-leden van sport- of recreatieverenigingen (48%)	56	37	43
Leden van sport- of recreatieverenigingen (52%)	68	45	52
Niet-vrijwilligers (52%)	55	40	45
Vrijwilligers (48%)	70	42	50
Niet-demonstranten ³ (57%)	51	34	41
Demonstranten ³ (43%)	71	46	52

afwijzen. Daar tegenover staat echter het argument dat het weinig zin heeft om politiek te participeren als je geen enkel vertrouwen hebt in de politiek en politici die men wil beïnvloeden. Van demonstranten is dan meer vertrouwen in het democratische kerninstituut van het parlement te verwachten. De cijfers in tabel 16.2 geven meer steun aan de tweede dan de eerste gedachte. Demonstranten hebben meer vertrouwen in het parlement. Opvallend is het grotere verschil bij sociaal vertrouwen. Demonstranten hebben substantieel meer vertrouwen in de medemens. Een verklaring daarvoor zou kunnen liggen in het eerder aangehaalde idee dat je andere mensen moet vertrouwen voor je je kwetsbaar maakt met politieke activiteiten.

Opleidingsniveau: belangrijkste verklaring

Als in een statistische analyse rekening wordt gehouden met de overlap tussen de groepen die worden genoemd in tabel 16.2 (en ook met de

eventuele effecten van sekse en leeftijd op vertrouwen), dan blijkt het opleidingsniveau nog steeds de belangrijkste verklaring te zijn. Het al of niet (geneigd zijn tot) demonstreren heeft dan met alle drie soorten vertrouwen ook nog een significante relatie. Verenigingslidmaatschap en vrijwilligerswerk blijken alleen nog een zwakke relatie te hebben met sociaal vertrouwen. Dat is opmerkelijk gezien alle aandacht die er de afgelopen jaren in de discussies over sociaal kapitaal is uitgegaan naar verenigingen en vrijwilligerswerk.

Tot slot

Dit hoofdstuk heeft laten zien dat er geen sprake is van een algehele daling van vertrouwen van mensen in elkaar en in hun maatschappelijke instellingen. Niet volgens de gegevens van het Europees Waardenonderzoek 1981-2008 en ook niet volgens de diverse andere onderzoeken waaruit we hier hebben geput. We haalden die andere onderzoeken erbij omdat met name vertrouwen in instituties geen stabiel gegeven is. Het zijn nog geen dagkoersen, maar wel eerder maandcijfers dan meerjarencijfers. De verleiding is groot om enquêtemetingen die enkele jaren uiteenliggen niettemin als representatief te beschouwen voor een of meer jaren. Met de aanvullende gegevens lieten we niet alleen fluctuaties zien, maar werd ook aannemelijk dat van een structurele daling in ieder geval geen sprake is.

Afgezien van de vraag of de metingen representatief zijn voor het jaar waarin ze werden gehouden, is de lange onderzoeksperiode van EVS geschikt om na te gaan in hoeverre veranderingen het gevolg zijn van generatiewisselingen oftewel 'cohortvervangings'. We kunnen concluderen dat dit voor het incidentgevoelige institutionele vertrouwen niet of nauwelijks het geval is. Het sociale vertrouwen is de afgelopen decennia wel gestegen door cohortvervangings en dat waarschijnlijk vooral doordat nieuwe generaties hoger zijn opgeleid dan oudere. Dat opleiding van groot belang is bleek ook bij de analyse van verschillen in vertrouwen in 2008. Waarschijnlijk speelt hier een rol dat hogeropgeleiden materieel en psychisch minder kwetsbaar zijn dan lageropgeleiden, dat zij cognitief beter in staat zijn om met onbekende mensen en ingewikkelde instellingen om te gaan, en dat de instituties hun vertrouwder zijn omdat ze worden bevolkt door hogeropgeleiden als zichzelf.

Hoewel er geen sprake is van een structurele daling van vertrouwen in Nederland en hoewel ons land nog altijd tot de fijne selectie van high trust societies in Europa behoort, is de 'gevoelstemperatuur' anders. We denken dat er steeds minder vertrouwen is tussen mensen en bevolkingsgroepen en dat er steeds meer vertrouwensbreuken en -kloven zijn tussen bevol-

king en maatschappelijke instituties, met name de politiek. Het gevaar van deze negatieve inbeelding is dat zij à la het Thomas-theorema ('If men define situations as real, they are real in their consequences') het bestaande vertrouwen vermindert. Mensen en groepen worden niet aardiger als ze met wantrouwen worden bejegend en hun betrouwbaarheid en goede bedoelingen eerst maar eens moeten bewijzen. Politici die zich menen te moeten richten op 'herstel van vertrouwen' gaan rare dingen doen om te worden gewaardeerd en geven juist aanleiding tot wantrouwen.

Laten we ondanks de nodige wetenschappelijke twijfels de enquêtecijfers liever serieus nemen. Heus, het valt mee met dat afnemende vertrouwen. 'De meeste mensen' kunnen elkaar gerust welwillend blijven benaderen en de politici hoeven geen vertrouwen te herwinnen, maar slechts betrouwbaar te handelen.

- 1 Sociaal vertrouwen = % 'de meeste mensen zijn te vertrouwen'; instituties = % 'heel en tamelijk veel vertrouwen'.
- 2 Sociaal vertrouwen = % 'de meeste mensen zijn te vertrouwen'; instituties = % 'eerder wel vertrouwen'.
- 3 Mensen die nooit zouden meedoen aan een 'toegestane, normale demonstratie' en mensen die dat hebben gedaan of dat misschien zouden doen.

Literatuur

- Almond, G.A & S. Verba (1989 [1963]). *The civic culture*. Newbury Park: Sage.
- Bovens, M. & A. Wille (2011). *Diplomademocratie*. Amsterdam: Bert Bakker.
- CPB/SCP (2007). *Divers Europa*. Den Haag: Centraal Planbureau / Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P., C. Maas-de Waal & T. van der Meer (2004). *Vertrouwen in de rechtspraak*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P. & T. van der Meer (2009). Opleidingsverschillen nader beschouwd. In: P. Dekker, T. van der Meer, P. Schyns & E. Steenvoorden, *Crisis in aantocht?* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P. & J. den Ridder (red.; 2011). *Stemming onbestemd*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dijk, J.J. van (red.; 2009). *It's trust, stupid. Over vertrouwen*. Kampen: Kok.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust*. New York: Free Press.
- Knepper, A. & J. Kortenaar (2008). *De vertrouwenscrisis*. Amsterdam: J.M. Meulenhoff.
- Korsten A. & P. de Goede (red.; 2006), *Bouwen aan vertrouwen in het openbaar bestuur*. Den Haag: Elsevier.
- Meer, T. van der (2009), Politiek vertrouwen internationaal verklaard. In: P. Dekker, T. van der Meer, P. Schyns & E. Steenvoorden, *Crisis in aantocht?* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- O'Neill, O. (2002). *A question of trust*. Cambridge (UK): Cambridge University Press.
- Putnam, R. D. (1993). *Making democracy work*. Princeton: Princeton University Press.
- Seligman, A.B. (1997). *The problem of trust*. Princeton: Princeton University Press.
- M.E. Warren (red.; 1999). *Democracy and trust*. Cambridge (UK): Cambridge University Press